tezkire

sayı 29, kasım/aralık '02

AB ve ABD ARASINDA TÜRKİYE

Şaban H. Çalış — Platonik Bir İlişkiye Analitik Çerçeve Çizmek: Türkiye-AB Konusuna Teorik Bir Yaklaşım

Murat Güzel — Türk Düşüncesinde Europe Fetişizmi

Şerif Esendemir — Osmanlı-Türk Aydınının Batı Algısından AB Politikasına

Mesut Taştekin — Karar Alma Yaklaşımı ve Türkiye'nin AB Politikasının Belirlenmesi: Ulusal Program Örneği

IRAK SAVAŞI VE DİRENİŞ

Türkiye ve Dünya Gündemi Yazılarıyla

Yasin Aktay • İbrahim Karagül • Ercan Şen
Fahrettin Altun • Birol Akgün • Hatem Ete

düşünce, siyaset, sosyal bilim

t e z k i r e

düşünce, siyaset, sosyal bilim
iki ayda bir yayınlanır

Vadi Yayın ve Dağıtım Sanayi Tic. Ltd. Şti.*adına*
Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Ercan Şen

Yazı İşleri Müdürü
Şerif Esendemir

Yayın Kurulu
Şinasi Gündüz, Necdet Subaşı, Ercan Şen,
Nuh Yılmaz, Murat Güzel, Nuray Mert,
Yasin Aktay, Hatem Ete, Cemalettin Haşimi,
Şerif Esendemir,

29. Sayı Dosya Editörü
Şaban H. Çalış

Redaksiyon
Alper Tabanoğlu, Ertuğrul İçen
Serkan Kayalar

Kapak Uygulama
Vadi

Web Tasarım
Enes Koytak

Sayfa Tasarım
Vadi

Baskı: Mart 2003
Fiyatı: 5.000.000.TL (KDV dahil)
1000 Adet Basılmıştır.

Yönetim Yeri
Bayındır Sok. No: 36/B Kızılay/ANKARA
Tel:312.435 98 65-418 65 70 Fax:312.405 79 03
e-posta: tezkire@yahoo.com
web adresi: www.tezkiredergisi.com
grub e-mail: tezkire@yahoogroups.com

Yeni yayın döneminde (29. sayıdan itibaren yıllık 6 sayı) t e z k i r e' ye **abone** olmak isteyenlerin 30 milyon liralık tutarı Ercan Şen'in 4218 2564 448 numaralı **İş Bankamatik** hesabına veya **104260** numaralı **Posta Çeki** Hesabına yatırarak posta çeki veya banka dekontunu yazışma adresimize göndermeleri gerekmektedir. Yurt dışı abonelik ücreti 100 $ ya da 100 Euro'dur. Dekontla birlikte lütfen, adınızı, açık adresinizi, posta kodunuzu belirtiniz.

Tezkire, Vadi Yayın ve Dağıtım Ltd. Şirketi tarafından Düşünce, Siyaset ve Sosyal Bilim alanında yayınlanan iki aylık hakemli bir dergidir. Sosyal bilimler, beşerî bilimler ve siyaset bilimi alanında derginin gündemine aldığı konuların yanı sıra, bu alanlardaki genel konulardaki araştırma, inceleme ve eleştirel yazılara yer verilir. Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. Gönderilen yazılar iade edilmez. Yayın Kurulu gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmaması konusunda serbesttir. Gönderilen yazıların başka bir yerde yayınlanmamış olması veya aynı anda başka bir yerde yayınlamak üzere değerlendirme aşamasında bulunmaması gereklidir. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar Yayın ve Hakem Kurulu tarafından incelenir ve gönderildikten sonra en geç bir ay içerisinde yayınlanıp yayınlanmayacağı bildirilir. Bu işlemin hızlandırılması için yazıların iki nüsha olarak gönderilmesi, mümkünse Microsoft Word dosyası olarak kaydedilmiş disketle veya tezkire@yahoo.com adresine elektronik posta aracılığıyla gönderilmesi uygun olur. Yazılarda sosyal bilimlerde kullanılan APA referans sistemine uyulmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Makalelerin 200-250 kelimelik Türkçe ve İngilizce Özetlerinin yanı sıra, yazıların etrafında döndüğü üç anahtar kelimenin tespit edilerek ilave edilmesi gerekmektedir.

Temsilcilerimiz

Almanya-Köln / *Seyyid Ahmet Yalçın* / 01773296502
Adana / *Mehmet Yücel* / (322) 429 61 01
İstanbul / *Muharrem Baykul* / (532) 541 28 28
İzmir / *Serkan Yorgancılar* / (0535) 369 13 52
Konya / *Murat Güzel* / (542) 430 69 04
Trabzon / *Eyüp Köktaş* / (462) 326 35 58-59

ISSN 1302-7875

OSMANLI-TÜRK AYDININ BATI ALGISINDAN AB POLİTİKASI

Şerif Esendemir

Giriş: Batılılaşma Sürerken

Batılılaşma Meriç'in (1983a) ifadesiyle kökleri 18.yüzyılın sonlarına dek uzanan bir sosyal değişme sürecidir. Devrin süper gücü olan Osmanlı Devleti'nde bile II. Meşrutiyet'e değin aydınların bir özleminden öte toplum tabanında çok ciddi bir yansıması olmamıştır. Mesela, 1904'lerde *Üç Tarzı Siyaset* kuramını geliştiren Yusuf Akçura Osmanlı Devleti'nin henüz böyle bir temayülünden bahsetmez (Akçura, 1976). Çünkü, o dönemlerde Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük en çok çok revaçta olan ideallerdir. Anlaşılan, bu dönemlerde genel itibariyle 1683 II. Viyana bozgunundan beri içine girilen gerileme sürecinin nedenleri hep içeride aranmıştır. Bu basitçe şu anlama geliyordu: Osmanlı-Türk aydınları içine düşülen durumdan kurtulmak için önceleri yerli bir çözüm arayışına girmişlerdir. Bu nedenle, biz bu yazımızda ilkin bu yerli arayışlardan biri olan İslâmcılık akımının temsilcilerinden Cemaleddin Afgani'nin Batıyla hesaplaşmasını inceleyeceğiz. İkincileyin, Cemil Meriç'in düşüncesinden yola çıkarak Osmanlı-Türk aydınlarının Batı algısını masaya yatıracağız. Son olarak da AB kapısına dayandığımız bu günlerde güçlü devlet geleneğinden dolayı Türkiye'de aydınların Batı'ya yaklaşımlarında yaratmış oldukları infialin sosyo-politik zeminini yoklamaya çalışacağız.

tezkire, *düşünce, siyaset, sosyal bilim dergisi, sayı 29, kasım / aralık 2002, s. 137-148*

Asrileşme Yolunda Batılılaş(tır)maya Tepkinin İzleri: Cemaleddin Afganî

Batı-dışı dünyada Batı'nın karşında girilen gerileme sürecinin giderilmesi için İslâmcılık akımı kendini alternatif bir reçete olarak ortaya koymuştur. Mısırlı Afgani'den tutun Hindistanlı Sir Ahmet Han'a kadar geniş bir yelpaze çizen İslâmcılık akımı Batı'ya ciddi anlamda bir cevap vermeye girişmiştir. Afgani, Türk İslâmcılığı ve Türkçülüğü üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu için burada değerlendirilmeye değer. Afgani'yi anladığımız anda Osmanlı Devleti'nde baş gösteren bu akımları daha net bir şekilde değerlendirme şansını bulmuş olacağız.

Bilindiği üzere insanlık tarihi Batı tarafından gerçekleştirilen reform, devrim ve teknolojik ilerlemelerle birlikte yepyeni bir evreye girmişti. Kimileri buna modernlik, kimi endüstrileşme kimi de kapitalist evre diyordu. Kim ne derse desin Avrupa yepyeni bir döneme girmişti. Ulus devletler kurulmuş ve geniş bir kitle iletişim ağıyla birlikte dünya gittikçe küçülüyordu. Dünya bir "global köy"e dönüşmüş her yerde Batılı söylemin borusu ötüyordu. Yani anlaşılan, Batı, Batı-dışı dünya üzerinde her alanda üstünlüğünü sağlamıştı. Bu durumda tarihin dizginlerini ellinden kaçıranların yapacağı iki bir şey vardı: Ya batılılaşmak ya da kendi iç dinamikleriyle yepyeni bir oluşum gerçekleştirmekti.

Batıda modern gelişmeler olurken, Batı-dışı dünyada da buna paralel olarak geleneksel unsurlar gittikçe zayıflamaya başlamışlardı. Batıya zayıflayan bu unsurları asrileştirme kisvesi altında sömürgeleştirme faaliyetlerine girişmek için adeta gün doğmuştu. Kendi imkanlarıyla gelişemeyecek bu unsurlar Batının yardımıyla gelişeceklerdi. Böylece Doğu dünyası Batı dünyası için eşsiz bir pazara dönüşmüştü. Batıya karşı çıkabilecek, bırakın bir dünya görüşünü, en kötüsünden radikal bir milliyetçi tepkinin izleri de henüz oluşmamıştı. İşte Afgani böylesi bir konjonktürde birtakım arayışlara girerek modern bir İslâmcılık projesi sunmaya başladı.

Bu dönemde Batı-dışı dünyada herkes eski güce kavuşmak için ne yapabilirizi tartışıyordu. Mesela, İslâm dünyasında bunun iki cevabı vardı. İlki, İslâm düşüncesini canlandırmak için asıl kaynaklara (Kur'an ve Sünnet) dönmek. Bu daha sonra Batıya karşı değil batılâş(tır)maya karşı yeni bir çıkışa sebebiyet vererek İslâmî dirilişin çağdaş bir biçimde ilk nüvelerini oluşturacaktır. İkincisi, batılılaşma veya sekülerleşmenin Rönesans'tan bugüne dek vazgeçilemeyecek bir süreç olduğu ve dolayısıyla bu sürecin bazı nimetlerinden faydalanmanın bir mahzurunun olmadığı yönünde bir yak-

laşımdı. Afgani'yi teorik olarak bu iki kategorinin herhangi birine yerleştirmek zor olsa da fiiliyatta her iki yaklaşımı da benimsediğini iddia edebiliriz.

Teorik olarak İnayet'in belirttiği gibi Afgani Temel İslâmî kaynaklara dönüşü ve onların yeniden canlandırılmasını savunmaktadır. Çünkü o 1884'lerde çıkarmış olduğu *Urvetu'l-Vuska*[1] (Sağlam Kulp) dergisinin temel soruları olan "Müslüman toplumlar neden geri kaldılar, yeniden diriliş için çözüm nedir ve bu yenilginin sorumlusu nedir/kimdir?"sorularına temel cevabı: İnsanların İslâm'dan uzaklaşmalarıdır şeklindedir. Ancak başka açıdan bakıldığında yaptıklarının farklı yerlere çekilerek seküler anlayışların oluşturulmasında kullanıldığı da bilinen bir gerçektir. Mesela, İslâm Birliği tezi tamamen Batıda oluşan modern ulus-devletlerin karşısına modern bir İslâmî devlet kurma işlevi görse de daha sonra bu tezinin bir 'ülkü'ye dönüştürülüp Osmanlı Devleti'inde Türkçüler tarafından *Pantürkizm* düşüncesine örnek teşkil etmesi[2], *Panarabizme* yol açıp Mısır'da ilk milliyetçi ayaklanma olan Urabi Devrimi'ne yol açması ve tamamen seküler olan Mısır Wafd Partisi'nin Sa'd Zaglul adında bir öğrencisi tarafından açılması gibi etkileri düşüncesinin ne denli seküler algılayışlara yol açtığı da rahat bir şekilde görülebilir.

1. Tanzimat Aydınlarının Batılılaşma Algısı

Afgani'nin tavrından farklı olarak, Osmanlı-Türk aydınlarının Batıyla bir hesaplaşmadan çok Batı'nın kaydetmiş olduğu askeri ve teknik gelişmelerini hesaba katarak ondan faydalanma yolunu seçtiklerini söyleyebiliriz. Bu minvalde, yeni modern gelişmeleri Osmanlı-Türk harsına yedirmenin yolları aranmış ve Batı'yla yapılacak herhangi bir işbirliğinin dini meşruiyet ze-

1 *Urvetu'l-Vuska* ,1984'te Paris'te yayınlanmaya başlanmıştır. Arapça yayınlanan bu derginin yayın kadrosu Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve bir tercümandan oluşmaktaydı. Doğu ülkelerine ücretsiz dağıtılan dergi 16 Ekim 1884'te çıkan 18. Sayısıyla birlikte birtakım yasaklamalar ve cezalar yüzünden kapanır. Daha geniş bilgi için bkn. Cemaleddin Afgani, 1987.

2 Değişik dünya görüşlerine sahip insanların (Batıcı, Türkçü, İslâmcı vs.) Afgani'den etkilendikleri görülür. Bazı Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi Türk milliyetçileri; Mehmet Akif, Ahmet Hamdi Akseki ve Said-i Kurdî (Said Nursi) gibi İslâmcılar Seyyid Bey ve Şemseddin Günaltay benzeri şahıslar bariz bir şekilde Afgani'den etkilenmişlerdir. *Türk Yurdu* dergisine bakıldığında istatistiksel olarak Afgani hakkında yayınlanan makaleler tek başına *Pantürkizm* üzerine ne kadar tesirinin olduğunu göstermektedir. Daha geniş bilgi için bkn., Karaman, 1994.

mini bir devlet politikası olarak yoklanmaya çalışılmıştır. Bu basitçe batılılaşma olarak addedilen sürecin de aynı zamanda başlangıcını teşkil etmiştir. Tabi ki üzerinde durduğumuz bu nokta Osmanlı'nın gerilemeye başlaması ve Batı'nın gelişme sürecinde bir avantaj sağlamasından sonra ancak gerçekleşebilmiştir. Yoksa Türkiye'de batılılaşma hareketi Meriç'in aktardığına göre II. Meşrutiyet'e kadar bir devlet politikası değil, yarı şuurlu bir özlem olarak daha çok aydınlar arasında belirmiştir (Meriç, 1983a). Fakat Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Belge'nin aktardığı üzere batılılaşma bir devlet politikası olarak benimsenecektir (Belge, 1983a). Bu nedenle, batılılaşmanın devlet tarafından nasıl gerçekleştirildiğine geçmeden önce aydınlar tarafından nasıl algılandığına bakmakta fayda vardır.

1.1. Namık Kemal ve Cevdet Paşa

Meriç'in aktardığına göre, Namık Kemal, "batılılaşma" kavramı yerine "medeniyet"i kullanır. Ona göre "medeniyet asayişte kemaldir" ve "medeniyet, hürriyet ve istiklalin de kalesidir." Bu nedenle medeniyeti "fuhşiyat olarak değerlendirmek çok yanlıştır. Çünkü medeniyetin özünde böyle bir şey yoktur. Ancak ve ancak bu uygulanışında ortaya çıkabilecek ufak tefek aksaklıklar mevcuttur. Kemal'e göre Avrupa medeniyetinin de tabi ki nice kusurları ve eksiklikleri vardır. Ancak, bunları bir kenara iterek dünyanın her yerinde geçirli olan ilmi hakikatleri almamızda herahangi bir beis yoktur. Ancak bunu yaparken vazgeçilmemesi gereken iki ölçümüz olmalıdır: Ahlak ile akıl. Çünkü, bunlar *terakki* (ilerleme, progress) için vazgeçilemez temel unsurlardır (Meriç, 1983a)

Meriç, Kemal'i medeniyeti İslâmileştirmek isteyen bir anlayışla suçlamaktadır. Ona göre o Batıya gittikçe artan hayranlığına rağmen İslâmi hasasiyetlerinden hiç zaman vazgeçmemiştir (Meriç, 1983). Meriç'in bu iddiasına rağmen Kemal'i bir İslâmcı olarak addetmek epey zordur. Çünkü, Kemal İslâmcılar gibi İslâm medeniyetini yeniden canlandırmak peşinde değildir. O, tamamen Batı medeniyetinin ufak kusurlarının giderilerek iktibas edilmesinden yanadır. Dahası, Kemal'in Avrupa medeniyetine karşı temkinli gibi görünen tutumu daha çok o dönemin şartlarına bağlanabilir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin yerli çözümlerin peşinde koştuğu ve Batı karşısında yenilgiyi henüz kabullenemediği bir süreç yaşanıyordu.

Medrese çıkışlı olan Cevdet Paşa ise, Meriç'in belirttiği gibi, biraz tutucudur. Her ne kadar Tanzimat'ın ileri gelenleri gibi *nizam*'ın (order) yerine

terakki'den (progress) yana tutum sergilese de, bu konularda biraz daha temkinli davranmaktadır. Tüm Tanzimat aydınlarında olduğu gibi onda da *terakki* sevdasının ayrı bir yeri vardır. Meriç'in deyimiyle Paşa'ya göre medeniyet toplulukların hayatında daha ileri bir merhaledir (Meriç, 1983a). Paşa, sanki Hobbes'un *Leviathan*'ından esinlenmiş gibi önce bir devletin kurulmasından bahsetmektedir. Bu noktada, ona göre, devlet kurulduktan sonra ancak ve ancak insanlar düşman korkusundan azad olacaklardır ve bundan sonra ancak insanlar medenileşebileceklerdir.

Ayrıca, Meriç'in belirttiği gibi, Paşa'ya göre medeniyetin iki unsuru vardır: Beşeri ihtiyaçların giderilmesi, ve ahlak ve zeka bakımından olgunlaşma. Burada Sosyoloji ilminin babalarından biri olarak kabul edilen İbn Haldun'dan[3] bariz bir etkilenme görülmektedir. Paşa'ya göre insanlar *bedeviyet*ten (göçebelikten) *haderiyet* (uyuşum) ve medeniyete geçerler. Medeniyet, ne bir ülkenin imtiyazıdır, ne de bir kavmin (Meriç, 1983a). Görüldüğü gibi Cevdet Paşa Doğu ve Batı medeniyetleri arasında mekik dokumaktadır. Bir terakki sevdalısı olsa da bu nosyunu hiçbir kavme/coğrafyaya hasretmemektedir. Paşa, terakkinin medeniyete geçen her kim olursa olsun gerçekleştirebileceklerini savunmaktadır. Bu anlamıyla tam bir Batı hayranı olduğu da söylenemez. Sadece Batıyı, terakkisini gerçekleştirdiği için, takip edilmesi gereken bir model olarak görmektedir.

1.2. Tunuslu Hayrettin Paşa ve Sadullah Paşa

Meriç'e göre Hayrettin Paşa kanunların akıl ve vahiy olmak üzere iki kaynağının olduğunu söylemektedir. Ona göre akıl insanlığın ortak malıdır. Aklın adalet ve hürriyet olmak üzere iki prensibi vardır. Bir zamanlar İslâm bunları uyguladığı için ilerlemiş, Hıristiyan dünya bunu ihmal ettiği için karanlıklarda kalmıştı. Ama şimdi onlar hatalarını anlayıp bunu uygulamaya başladıkları için ilerliyorlardır. Biz ise bunu ihmale başladığımız için geriliyoruz. Bu iki ilkeye tekrar sarılmadan Batının seviyesine yükselmemiz imkansızdır. Bu nedenle, Batı'nın bu iki temel üzerine kurduğu müesseseleri tanımak ve uygun olanlarını iktibas etmemiz gerekmektedir.

Sadullah Paşa da Batıya siyasi hürriyetlerin diyarı olması hasebiyle bir hayranlık beslemektedir. Batıdaki tüm mucizeler siyasi özgürlük ortamın-

3 Amerikan sosyolojisi, son zamanlarda sosyoloji ilminin temellerini başka yerlerde aramaya girmiştir. Halbuki İbn Haldun'un ta yıllar önce birtakım sosyal olgular üzerine düşünce ürettiğini görüyoruz. Daha geniş bilgi için bkn., Cockerham, 1995.

da gelişen ilmin eseridir: İlim ve imanın. Batı sadece maddi fetihlerin diyarı olmakla kalmamıştır rüyaların gerçekleşebileceği bir diyar haline de gelmiştir (Meriç, 1983a).

Tüm Tanzimat aydınlarında göze çarpan nokta Batı'ya uzaktan bir hayranlıktan öte bir şey değildir. Hemen hemen hepsi Osmanlı/İslâm kalarak çağdaşlaşmayı savunmaktadırlar. Batının bazı değerlerini benimseme söz konusu olmasına rağmen bunları uygulama zemini henüz oluşmamıştır. Bu nedenle, Tanzimat aydınlarının Batılılaşmaya yönelik çabaları teoride kalmış ancak ve ancak daha sonra gerçekleşecek hızlı batılılaşma sürecine zemin hazırlamıştır.

2. II. Meşrutiyet Aydınlarının Batılılaşma Algısı

2.1. Said Halim Paşa

Devrin önemli aydınlarından olan Said Halim Paşa'nın risalelerinin toplamı olan *Buhranlarımız* isimli çalışmasında Osmanlı'nın içine düşmüş olduğu durumu, onu bu hale getiren şartları araştırmış ve bunun sebebinin yaygın kanının tersine dini iyi bilmemek, yanlış uygulamak ve Batıyı körü körüne taklit olarak tespit etmeye çalışmıştır. Bunun sorumluları olarak da nüfuz derdine düşmüş ulema, diktatör devlet adamları ve cahil aydınlar olarak görmüştür.[4] Meriç'in belirttiği gibi, Paşa gerçekten Batıya ve Batı düşüncesine düşman değildir. O sadece körü körüne Batı hayranlığını eleştirmektedir (Meriç, 1983a). Paşa, Batı'nın geçmiş olduğu yollardan biz de geçebiliriz düşüncesindedir. Bu nedenle, ona göre, başka kavimlerin tecrübelerinden faydalanmakta dinen bir beis yoktur. Fakat Batıyı üstün kılan şey ilmi zihniyetken bizde ise dindir. Biz ancak ve ancak dine yeniden sarılabilirsek bir diriliş imkanı bulabiliriz.

Görüldüğü gibi Said Halim Paşa ile örneklediğimiz II. Meşrutiyet aydınında batılılaşmaya karşı daha yakından bir temas söz konusudur. Burada sadece eleştirilen nokta batılaşırken körü körüne bir yol takip etmemektir. Halbuki, biz din gibi bazı değerleri canlandırarak daha rahat çağdaşlaşabiliriz düşüncesindedir. Batıyla bizim aramızdaki farklar ona göre çok küçük bazı cüzi farklardır. Mesela, nasıl onlar ilimle çağdaşlaşmışken biz de dinle çağdaşlaşabiliriz. Yeter ki dini hakkettiği gibi uygulamış olalım.

4 Daha geniş bilgi için bkn., Paşa, 1998.

3. Cumhuriyet Aydınlarının Batılılaşma Algısı

3.1. Celal Nuri, Hilmi Ziya Ülken ve Niyazi Berkes

Meriç'in aktardığı gibi, Celal Nuri'ye göre Türkiye Cumhuriyeti bir Asya ülkesi olmaktan çok bir Batı ülkesidir. Çünkü, onun düşüncesinde Batı medeniyeti ilerleyen bir medeniyettir. Diğer medeniyetler ise statik medeniyetlerdir. Türkiye de dinamik bir yapıya sahip olduğu için bir Batı ülkesidir. Zaten inkılapla birlikte her yönden Asya'dan tam bir kopuş yaşanmıştır. Batıdan sadece tekniği alıp düşünceyi ikinci plana itmek çok yanlıştır. Biz Batının tekniğini aldığımız gibi düşüncesini de alabilmeliyiz. Bu nedenle, her şeyden önce Batı dillerinden yoğun bir tercüme hareketine girmemiz gerekmektedir.

Meriç'in aktardığına göre Ülken ise tam bir batılılaşma taraftarıdır. Ülken'e göre Türk düşüncesi önceleri paiyendir. İslâmiyetle temastan sonra İslâmileşmiştir. Batı ile temastan sonra da batılılaşmıştır. Bu nedenle, tekrardan bir geriye dönüş mümkün değildir. Toynbee'nin modernleşmeye karşı İslâm dünyasında gösterilen *herodiate*[5] ve *zelote*[6] tavırların ikisinin de yanlış olduğunu söylemektedir. Onun için tek bir dava vardır: Batılılaşmak. Zihnen ve cismen toptan bir dünya görüşüne ulaşılmadıkça çağdaş kültüre adapte olmak zordur.

Berkes sürekli Batılılaşmış bir kast ile batılılaşamamış bir halktan/reayadan bahsetmektedir. Batılılaşmış kastın insanları Batılar gibi yaşarlar, onlar gibi tüketirler ve tabi ki ayakta kalabilmeleri için de reayaya ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, Türkiye'nin sorunu batılılaşmak değil, batılılaşamamaktır. Türk halkı papağan batıcılıktan gerçek batıcılığa ancak Marksizm sayesinde geçebilmiştir (Meriç, 1983a). Marksizm Türkiye'nin çağdaşlaşmasını hızlandırmış ve batılılaşmış kast ile batılılaşamamış reaya arasında uçurumu kapatmayı denemiştir.[7]

---

5 Buna örnek olarak III. Selim ile Kavalalı'yı verir. Ona göre bu hareketler başarısız olmaya mahkumdular, Çünkü, kutsal kurumları yıkmakla işe başlamışlardı. Aktaran Meriç, 1983a.

6 Buna örnek olarak da Arap dünyasında Sanusilerin ve Vehabilerin tavrını gösterir. Bunlarda başarısızlığa mahkumdular çünkü kafasını kuma sokan deve kuşu gibi kör bir niteliğe sahiptiler. A.g.e.

7 Türkiye'de batılılaşmayı olup bitmiş bir süreç olarak kabul edersek Berkes'in argümanı doğrudur. Ancak Batılaşma hâlâ süregelen bir süreç olduğu için böyle bir savı ileri sürmek için vakit henüz çok erkendir. Bu konuda geniş bilgi için bkn., Turhan, 1974.

4. Araftakilerin[8] Batılılaşma Algısı

Bu kategoriye epey bir isim girmesine rağmen bizim için batılılaşmaya karşı farklı yaklaşan bir kaç aydın yeterlidir. Bu figürlerden ilki şüphesiz Şinasi'dir. Aktar'ın aktardığına göre Şinasi, Namık Kemal'in eklektik batıcılığına karşı radikal bir şekilde batıcılığı savunmaktadır. Başlattığı edebiyat hareketiyle (Edebiyat-ı Cedide), tiyatro oyunlarıyla ve gazetecilikle Türkiye'nin içine girmiş olduğu batılılaş(tır)mayı hızlandırmak istemiştir (Aktar, 1993). İkinci ise figür Nurullah Ataç'tır. Ataç da Şinasi gibi edebiyatta batıcılığın öncülerindendir. Ataç, Kocak'ın belirttiği gibi Meriç'i tanımamasına rağmen sanki fikirleri onun doğuculuğuna bir cevap/karşılık niteliğindedir. Ama sonuçta her iki figür de bir bütünün iki farklı tarafını doldurmaktadırlar (Koçak, 1995). Bu tek başına Ataç'ın Batı'ya ne denli bağlı olduğunun göstergesidir. Dahası, Ataç Doğunun farklılığını bile batılılaşmanın önünde bir engel olarak görmektedir.

Batıcılığa farklı bir yaklaşım sergilediği için Mehmet Akif Ersoy'a da değinmek gerekir kanısındayım. Ersoy'un daha önce Afgani'den etkilendiğini söylemiştik. Ersoy ve İslâmcı diye niteleyebileceğimiz aydınlar, Batıya karşı değil batılılaş(tır)maya karşı bir tavır takınmışlardır. Onlara göre Batının tekniği ve bilimi alınabilir haliyle ancak düşüncesi asla ve asla alınmamalıdır. Hatta, Turhan'ın aktardığına göre, Batı-dışındaki Japonların ve Hintlilerin birçok konuda başarı sergilemeleri, Batıya yaklaşım noktasında İslâmcılarda hiçbir şekilde şüpheye mahal bırakmamıştır (Turhan, 1974). Çünkü bu toplumlar Batının tekniğini aldıkları halde kültürlerinde hiçbir şekilde bir değişime gitmemişlerdi. O halde biz de Batının tekniğini alıp kendimiz olarak kalabilirdik onların düşüncesine göre.

Yukarda değişik dönemlere ve görüşlere ayırdığımız aydınların üç farklı yaklaşım sergiledikleri ortaya çıkmaktadır: Batıyı hatasıyla günahıyla kabul edenler; Batıyı değil, tekniğini kabul edenler; Batıya ve tekniğine değil batılılaş(tır)maya karşı çıkanlar. Bu üç yaklaşımdan çıkan sonuç batılılaşmanın tüm kesimler tarafından ideolojik olmayan halinin bir modernleşme süreci olarak kabul görmesidir. Ancak ilginç olan şey, batılaşmaya karşı en güçlü tepkinin Kemalist reformların batıcılık kisvesine bürünmesinden sonra ortaya çıkmasıdır. Söz konusu tepkiler de büyük bir olasılıkla re-

8 Bu bölümde ele alacağımız aydınları herhangi bir dönem içinde değerlendirmekten öte karşılaştırmalı olarak ayrı bir bölümde değerlendirmek istedik.

formların yukarıdan aşağıya doğru askeri-bürokrat bir elit grup tarafından yapılmasının bir sonucudur. Bu durum özel alanı sömürgeleştiren bir eğilimin doğmasına yol açtığı gibi Cumhuriyet tarafından yaratılan vatandaş-bireyin de pasif kalmasına yol açmıştır. Bu pasif vatandaş-bireyin macerasını ileri ki bir çalışmaya erteleyerek son olarak Cumhuriyet dönemindeki Türk aydınının hal-ü-permuhali üzerine bir mülahazada bulunmak istiyorum.

Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği ve Aydın-İktidar İlişkisi

Cumhuriyet dönemine kadar batılılaşma hareketi bir devlet politikası değil aydınlar tarafından gerilemeyi önlemek için önerilen bir reçeteydi. Cumhuriyetle birlikte bu bir devlet politikası haline gelmiştir. Bu özellik bugün bile devam etmesine rağmen Belge'nin tespit ettiği gibi yukarıdan aşağıya doğru bir özellik arz etmektedir (Belge, 1983a). Bu belki de Cumhuriyete geçildiğinde tam anlamıyla modernize/batılılaş(tırıl)an orduya ayrıcalıklı bir yer tahsis etmesinden kaynaklandı.[9] Kanımızca toplumu batılılaştıran güç ordu olunca ister istemez batılılaş(tır)manın karakteri de "orduca" bir karakter arzetmiştir.

Bilindiği üzere, Cumhuriyet, ilk hedeflerinden birisi olarak "çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkmak" olarak koymuştur. Burada şüphesiz ki referans grubu Batı ülkeleridir. Bu da tek başına devletin batılılaşmayı hedef seçtiğininin ilanıdır. Ancak bir şeyin hedef seçilmesi o şeye henüz ulaşılmadığının bir işaretidir de aynı zamanda. Demek ki Cumhuriyet döneminde de istenilen anlamda batılaşma sağlanamadığından daha fazla batılaşmak gerekmektedir. Ne kadar batılılaşırsak o kadar çağdaş uygarlıklar nezdinde değerimiz artacaktır bu kanıya göre. Biz de çağdaşlaşacaktık. Hatta daha fazla çağdaşlaşabilirdik. Bu yönde Batılılardan hiçbir eksiğimiz yoktu. Kılık kıyafet devrimi, tatilin Cuma'dan hafta sonuna alınması ve değişik ölçüm aletlerinde yapılan gündelik hayatı değiştirmeye/batılaştırmaya yönelik devrimler bunu gösteriyordu. Hatta laiklik uygulamasına gelince Mardin'in belirttiği gibi "aşırı batılaşma"ya bile kaçmıştık (Mardin, 1991). Yani anlaşılan Batıdan daha çok Batılı olmuştuk.

Sosyal anlamda batılılaş(tır)ma hareketi bir devlet politikası olarak kendini gösterirken Toplumun öncüleri olabilecek aydınların durumu daha va-

9 Bu tabi ki Osmanlı döneminde ilk kez Batılı anlamda askeriyede yapılan ıslahatların reddi anlamına gelmez. Tam tersine ordudaki modernizasyonun tarihinin çok eskilere dayandığı ve Cumhuriyete geçildiğinde bunun daha iyi oturduğu anlamına gelir.

him bir durum arz ediyordu. Aydın-iktidar ilişkisi üzerinde durulması gereken ciddi problemlerden biri olarak önümüzde durmaktaydı. Yani aydınlar ne denli düşüncelerini varolan iktidarın hilafına serdetme imkanına sahiptiler yoksa iktidarın her yaptığını onaylama pozisyonunda mı duruyorlardı? Şimdi de bu soru(n)ları tartışalım.

Osmanlı'da ulema Meriç'in belirttiği gibi sadece bir tekrarlayıcıydı: İslâmî kaynakların tekrarlayıcısı ve Avrupalı yazarların tekrarlayıcısı (Meriç, 1983). Halbuki aydının modern prototipleri Belge'nin aktardığına göre varolan ideolojik otorite ile çelişmiş, otorite ile çelişerek kimliğini bulmuştu. Ancak Osmanlı aydınları otorite ile bu anlamda çelişkiye düşmedikleri gibi, tersine otoritenin emriyle aydınlaştılar. Aydın olduktan sonra da devlet yapısı içinde yer aldılar. Batıda aydınlanmanın ürünü olan entellektüel bu anlamıyla her şeyden önce aydınlanan bir insan olurken, Osmanlı'da Tanzimat döneminde ortaya çıkan aydın aydınlatandır (Belge, 1983b). Özel de Batı'da aydınların atası sayılabilecek rahibin siyasi otoriteden bağımsız, halka devlet arasındaki ilişkilere yön veren bir konuma sahip olurken, biz de ise konum olarak kıyaslandığında müftünün ve müderrisin devletten para alan, varlığını devlete hizmet etmekle koruyan bir sosyal tabaka oluşturduğunu söyler. Türk aydını üzerine değerlendirmelerine devamla Özel Tanzimat'ın getirmiş olduğu aydın tipinin devlet hizmetini bir bütün olarak gördüğünü, kendini devletle özdeş saydığını ve kendi muhalefetini bile devlet için ve devlet içinde türettiğini iddia eder (Özel, 1983). Görüldüğü gibi Osmanlı'da aydın iktidarın güdümünde ve bir memur mesabesindedir. İktidar tarafından yetiştirilir ve iktidarın istediği kadar halkı aydınlatabilir. Bu nedenle, Osmanlı aydınının bırakın bir muhalefet geliştirmesini var olabilecek muhalefet unsurlarını bile iktidarın istemleriyle hareket ettiği için bastırmakla *memur* olduğu görülür.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde aydınların bu konumunun fazla değişmediği görülmektedir. Aydının iktidarla ilişkisi daha sıcak bir şekle girmiş, Aydın devletin politikaları doğrultusunda halkı aydınlatmaya devam etmiştir. Bu dönemde Devlet'in tüm unsurlarıyla birlikte Anadolu'ya aydınların yardımlarıyla girdiği görülmektedir. Ancak Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "*Yaban*" isimli romanında çizdiği aydın tipi halka hep yabancı kalmıştır (Karaosmanoğlu, 1997). Fakat dikkat edilirse bu yabancılaşma iktidarla aydın arasında değil, aydınla halk arasındadır. *Yaban*'dan yola çıkarsak aydın hep halka devletin istediği bir şeyleri benimsetmekle görevlidir. Halk cahil addedildiği için aydın halkı aydınlatmak ve cehaletten kurtarmak gibi kutsal bir görevi üstlenmiştir. Bu görev de Devlet'ten alınıp,

klasik Türk romanlarında/filmlerinde gördüğümüz gibi, genellikle bir öğretmen portresiyle halka taşınmaktadır. Öğretmen/memur olmadınız mı halkı aydınlatmaya hiçbir hakkınız yoktur. Bu hakkı sadece devletten alabilir ve bu işi de bunu yapmakla *memur* olmakla değil, ancak ve ancak atanmış bir memur olunca yapabilirsiniz.[10]

Sonuç: AB, Türkiye'nin Seçimi

Hülasa, bu yazımızda Osmanlı-Türk aydınının Batı algısını ele alarak gelinen noktada palazlanan AB tartışmalarına tarihsel bir "meşruiyet" zeminini oluşturmayı denedik. Özellikle Türkiye'de AB taraftarları veya karşıtlarının Batı dünyası ile İslâm dünyasının birbirleriyle olan derin tarihsel ilişkilerini tarihin bir "is" (zaman)anına hasrederek "bir lügatçenin infazı"na girişmeleri içler acısıdır.[11] Murat Güzel'in tezkire'nin bu sayısındaki yazısında başlığına yansıttığı gibi modern Türk düşüncesinde Batı şahsında bir "Europe fetişizmi"nin varlığı bilinen bir gerçektir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken başka bir önemli nokta da şudur: Özellikle son zamanlarda değişik kesimlerde cılız da olsa özellikle küresel çağın yegane *nomos*'a[12] dayalı ulus-ötesi tek kuruluş/yapı olan AB'yi bahane ederek köhnemiş birtakım milliyetçi refleksleri harekete geçirenlerin Müslümanların mahallesinde salyangoz satmaları da gerçekten çok ilginçtir. Kanımca, Türkiye'de AB'ye karşı milliyetçi bir tepkinin gösterilmesi söz konusu pazarda salyangoz satışlarıyla "tamamen duygusal" bir ilişkisi vardır. Oysa herkesin bildiği Türkiye plakalı şimendiferin ta II. Tanzimat'an beri yönünü Batıya çevirip o yöne doğru hareket ettiğidir. Bu nedenle, bu "aslında ben bu şimendiferde değilim" diyen neo-milliyetçilerin tepkileri, ona herkesten önce atlama durumlarının ortaya çıkarmış olduğu daha fazla yer kapma mücadelelerinin beraberinde getirmiş olduğu son dakika infiallerine ek olarak AB sınırları içerisine girildiğinde başkalarına da insanca bir yer tahsis edilmesinden duydukları rahatsızlıklarının/tepkinin büyük bir rolü olsa gerektir.

---

10 Cumhuriyet dönemi aydınının durumunu Kadro Hareketi'nin serancamından anlayabiliriz. Kodro Hareketi'ni daha önceki bir yazımda ele almıştım, bkn. Esendemir, 2002 ve bkn. Türkeş, 1999.

11 AB ve batılılaşma tartışmalarında bir lügatçenin nasıl infaz edildiğine dair bilgi bkn. Yılmaz, 2002.

12 Avrupa'nın "yer (topos" ile "yasa (nomos)" arasındaki konumunda neyi imlediğine dair bilgi için bkn. Çiğdem, 2001.

REFERANSLAR

Afgani, Cemaleddin (1987) *Urvetu'l-Vuska*. çev. İbrahim Aydın, İstanbul: Bir.

Akçura, Yusuf (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Aktar, Cengiz (1993) *Türkiye'nin Batılılaştırılması*. İstanbul: Ayrıntı.

Belge, Murat (1983a) "Cumhuriyet Döneminde Batılaşma". *CDTA*, II. Cilt, İstanbul: İletişim.

Belge, Murat (1983b) "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar". *CDTA*, I. Cilt, İstanbul: İletişim.

Cockerham, William C. (1995) *Global Society*. New York: McGraw-Hill, Inc.

Çiğdem, Ahmet (2001) "'Yer' ile 'Yasa' Arasında Avrupa". *Avrupa Günlüğü*, No: 2.

Esendemir, Şerif (2002) "Kemalizmin Gölgesindeki Milliyetçi Sola Retrospektif Bir Bakış", *tezkire*, sayı 26: 129-134.

İnayet, Hamit (1997) *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*. çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Yöneliş.

Karaman, Hayrettin (1994) "Cemaleddin Afgani". *DİA*, X.Cilt, s. 456-466.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1997) *Yaban*. İstanbul: İletişim.

Koçak, Orhan (1995) "Ataç, Meriç, Caliban, Bandung-Evrensellik ve Kısmilik Üzerine Bir Taslak". *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu* (der. S. Şen) içinde, İstanbul: Bağlam.

Mardin, Şerif (1991) *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.

Meriç, Cemil (1983a) "Batılılaşma". *CDTA*, II. Cilt, İstanbul: İletişim.

Meriç, Cemil (1983b) "Batıda ve Bizde Aydın Serüveni". *CDTA*, I. Cilt, İstanbul: İletişim.

Özel, İsmet (1983) " Tanzimatın Getirdiği Aydın" *TGCA*, I. Cilt, İstanbul: İletişim.

Paşa, Said Halim (1998) *Buhranlarımız*. der. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz.

Turhan, Mümtaz (1974) *Garplılaşmanın Neresindeyiz*. İstanbul: Yağmur.

Türkeş, Mustafa (1999). *Kadro Hareketi*. Ankara: İmge.

Yılmaz, Nuh (2002) "AB ve Batılılaşma: Bir Lügatçenin İnfazı", tezkire, No: 27-28: 41-50.